

ВІДГУК

офіційного опонента, кандидата історичних наук, доцента

Прищепи Олени Петрівни

**на дисертацію “Промисловий розвиток Волинської губернії
наприкінці XVIII – на початку XX ст.”, представленої**

Мартинчук Світланою Вікторівною

**на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України**

В сучасній вітчизняній історіографії звернення до проблем історії України XIX – початку XX ст. викликає сталий інтерес у дослідників. Адже саме цей історичний відтинок є одним із ключових у розвитку українських земель, значна частина яких входила до складу Російської імперії. Наукове осмислення процесів, які відбувалися у підросійській Україні, у фактологічному і концептуальному плані перебуває в постійному пошуку. Хоча у дослідженні української історії «довгого» XIX століття домінує національна проблематика, суттєвими здобутками в останні роки позначено і звернення до соціально-економічних проблем, зокрема, промислового поступу регіонів України. Питання співвідношення імперського і регіонального, відносної здатності регіонів до самостійності у межах єдиного імперського простору має важливе значення для вивчення вітчизняної історії, а осмислення регіональних чинників у житті українського суспільства зберігає свою значимість і в нашому сьогоденні. Тому тема дисертації, що її обрала С. В. Мартинчук, безперечно, є актуальною. Застосована нею територіальна парадигма спроектувала вивчення історії України імперської доби на промисловий розвиток Волині як однієї із українських правобережних губерній.

С. В. Мартинчук обрала для дослідження ще недостатньо вивчену проблему історії Волині, що дозволяє наповнити новим фактографічним

змістом імперський відтинок її історії та поглибити сприйняття цього періоду як одного із доленосних в історії України.

Авторка поставила за мету комплексно дослідити промисловий розвиток Волинської губернії від цехового ремесла і до становлення фабрично-заводського виробництва з кінця XVIII ст. – до початку XX ст., яку було конкретизовано в наступних завданнях: з'ясувати стан наукового вивчення теми та охарактеризувати її джерельну базу і визначити методологічні засади дослідження; розкрити вплив природно-географічного положення губернії на галузеву структуру її господарства, подати соціально-економічну та етнічну характеристику краю, проаналізувати нормативно-правові акти, на підставі яких держава регулювала розвиток промисловості; дослідити виробництво, базоване на ручній праці; прослідкувати становлення фабрично-заводської промисловості; розкрити в динаміці галузеву структуру промислового виробництва та виокремити соціальні наслідки розвитку фабрично-заводської промисловості.

Окрім чітко сформульованої мети та дослідницьких завдань у вступній частині переконливо обґрунтовано актуальність, наукову новизну, практичне значення роботи, цілком умотивовано визначено об'єкт та предмет дослідження, його територіальні та хронологічні межі (с. 3–7).

Запропонована структура роботи (вступ, 4 розділи, 12 підрозділів, висновки, список джерел, додатки) була визначена комплексним вивченням промислового розвитку Волинської губернії, яке від кінця XVIII ст. було пов'язане із цеховим ремісництвом й завершилося становленням на початку XX ст. фабрично-заводського виробництва.

Свідченням підготовленості авторки до розв'язання сформульованих у вступі наукових завдань, є передусім перший розділ дисертації «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження». Проведений у його історіографічному підрозділі аналіз стану наукової розробки проблеми виглядає достатньо повним і всеохоплюючим. Позитивним є виокремлення

при аналізі праць декількох їх груп на основі тематико-хронологічного підходу. Це дозволило авторці сконцентруватися на основних напрямках дослідження теми та обґрунтувати ступінь їх вивчення. До історіографічного аналізу були включені наукові праці, які стосувалися цехової організації ремісників та розгортання машинного виробництва на Правобережній Україні, складовою частиною якої була й Волинь; праці із соціально-економічної історії міст та міського врядування; блок робіт, який стосується впливу імперського законодавства в галузі промисловості та діяльності органів влади на промисловий розвиток окремих регіонів держави; і, врешті, та група наукового доробку, яка стосується досліджень промислового поступу Волинської губернії в усіх його лакунах. Такий скрупульозний аналіз історіографії проблеми дозволив авторці переконливо наголосити на актуальності цієї ще недостатньо вивченої теми й потребі її комплексного аналізу.

В основу характеристики джерел, які склали підґрунтя для вирішення завдань дисертації, було покладено їх поділ на опубліковані та неопубліковані джерела та аналіз за видовим принципом: діловодна документація, законодавчі акти, статистичні матеріали, джерела особового походження. Проведений детальний аналіз використаних у роботі джерел переконливо засвідчує про їх вагомий обсяг та репрезентативність. Відзначимо, що в частині аналізу джерельної бази дослідження авторка переконливо розставила акценти на інформаційних можливостях виявлених нею архівних матеріалів для отримання фактичних свідчень про промисловий розвиток Волинської губернії. З розумінням проблеми були проаналізовані законодавчі акти, які регулювали цехове ремесло та фабрично-заводську промисловість.

Достатньо аргументована і деталізовано описана методологія дослідження, базована передусім на модернізаційному підході, який передбачає послідовний розгляд трансформацій від традиційного до

індустріального суспільства, поміж яких вагомою виступає економічна складова його розвитку. Ця частина роботи С. В. Мартинчук (с. 36–43) дає уявлення про пріоритетні критерії наукового пізнання, обрані дослідницею для виконання сформульованих нею наукових завдань. Варто зазначити, що використані авторкою методологічні засади дослідження враховують новітній досвід застосування методів і прийомів дослідження, що засвідчує про її підготовленість до наукового пошуку.

Три наступні розділи дисертації у логічній послідовності містять виклад результатів дослідження проблем стосовно формування умов промислового розвитку (розділ 2), організації виробництва, базованого на ручній праці (розділ 3), та фабрично-заводської стадії його організації (розділ 4).

Така структура роботи видається достатньо умотивованою, оскільки передусім аналізується вплив на розвиток економіки в імперський період природничо-географічного чинника Волині, її соціально-економічних та етнічних характеристик, а також нормативно-правової бази регулювання промислового виробництва. Потому у третьому розділі роботи у хронологічній послідовності розглядаються різновиди виробництва, базованого на ручній праці: цехового ремесла, кустарного виробництва, поширення мануфактурної діяльності. В рамках від пореформеної доби і фактично упродовж усього пізньоімперського періоду поетапно простежується з'ява перших фабрик і заводів на території Волині і формування подальшої мережі промислового виробництва. Цілком слушно з позицій антропологізації історичної науки уведено до розгляду в останньому розділі дисертації проблеми соціальних взаємин між підприємцями і робітниками.

Завершується дисертаційна робота достатньо повними і змістовними висновками, які окреслюють результати дослідження. Привертає увагу й чітка рубрикація використаних джерел, яка включає 524 позиції, з яких 153

стосуються документів архівних установ, 107 опублікованих документальних матеріалів та нормативних джерел, 12 публікацій у періодичних виданнях, 252 посилання на монографії, статті та науково-довідкові матеріали. Вагомим доповненням до текстової частини роботи виступають додатки (с. 241–289), які умістили істотну частину одержаних авторкою результатів.

Виходячи з аналізу змісту дисертації можемо дійти висновку про її логічну завершеність в рамках сформульованої авторкою мети та поставлених завдань й підкреслити самостійний характер її виконання.

Наукова новизна і значення одержаних результатів цього дослідження визначаються уведенням до наукового обігу значного корпусу архівних документів, передусім тих, які стосуються цехової організації ремісничої діяльності. Особливо варто відзначити детальний аналіз розвитку ремісничої справи та її організації упродовж півстолітнього періоду (1849–1902 рр.), проведений на базі опрацювання матеріалів фонду 65 Держархіву Житомирської області «Житомирська реміснична управа».

Проведене дослідження дозволило виокремити і детально розглянути у сфері промислової діяльності ще й таку його ланку, як кустарні промисли. До того ж авторка характеризувала форми промислової діяльності у комплексі усього промислового розвитку Волині доби Російської імперії. Якщо усе ж таки мануфактурна стадія промислової діяльності та фабрично-промислова її складова хоча б частково уже досліджувалася вітчизняними науковцями, то процес формування нових соціальних взаємин – промисловців та робітників на матеріалах Волині, незаперечно простежено уперше.

Одержані результати проведеного дослідження знайшли відображення в десяти наукових фахових виданнях та збірниках наукових конференцій, та апробовані у доповідях і повідомленнях, оприлюднених на п'яти наукових міжнародних конференціях, а також звітних науково-практичних конференціях історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Безперечно, вони можуть бути спрямовані

на підготовку узагальнюючих наукових праць як з історії України, так і Волині доби Російської імперії, розробку підручної літератури для використання у навчальному процесі у вищих навчальних закладах, а також у подальших наукових дослідженнях.

Позитивно оцінюючи здобутки дисертантки, вважаємо за доцільне висловити деякі зауваження та окремі міркування, які, на наш погляд, спонукають до дискусії.

1. У підрозділі 2.1. потребує уточнення інформація про природно-географічне положення Волині як історико-географічного регіону (с. 46). Представлена у роботі його характеристика базується на працях російських географів XIX ст. Між тим природознавча інформація за більш ніж столітній період значно оновилася. Так, назва Авратинської височини, поширена на Волинську і східну частину Подільської височини майже не вживається. За сучасним фізико-географічним районуванням до цього регіону належать Північно-Подільська височинна область, область Малого Полісся, Волинська височинна область, а також область Волинського Полісся.

2. Хоча у цьому ж підрозділі 2.1. є слушною детальна характеристика територіальних і адміністративних змін, яких зазнала Волинь від кінця XVIII і аж до початку XX ст., текстовий абзац про структуру управління мережею освіти заважає цілісному сприйняттю заявленої у плані тематики (с. 56).

3. У підрозділі 2.2., в якому подається соціально-економічна та етнічна характеристика регіону, варто було наголосити на питанні, якого першочергово потребують дослідження економічної сфери життя, а саме, про інтеграційні можливості приєднаної до Російської імперії Волині та її сумісності із вже сформованим економічним ладом цієї держави.

4. У цьому ж підрозділі другого розділу роботи наводяться переконливі статистичні дані про демографічні показники зростання населення (с. 59), однак їх доцільно було обґрунтувати у руслі демографічного переходу як всесвітньо-історичного явища процесу відтворення народонаселення, яке на

територіях українських губерній Російської імперії вже може фіксуватися від пореформеної доби.

5. У підрозділі 2.2. станову та етнічну характеристику населення регіону логічно було завершити аналізом матеріалів Всеросійського перепису населення 1897 року, тоді б можна було чіткіше прослідкувати якісні зміни, які відбулися у становій та етнічній палітрі Волині упродовж усього досліджуваного періоду.

6. Дискусійним може виглядати питання, чи варто зараховувати до кустарних промислів такі підприємства, на яких одночасно працювали майстри кількох спеціальностей, як скажімо, згадувані у роботі рудні, на яких працювали безземельні селяни за наймом (с. 107). На нашу думку, їх доцільніше було аналізувати в критеріях мануфактурної організації праці.

7. В підрозділі 4.2. останнього розділу роботи при розгляді структури промислового виробництва пореформеного періоду варто було наголосити на наступному: хоча у пореформений період розвиток промисловості у Волинській губернії усе вагомніше був пов'язаний із поступом міст, та все ж її промисловість більшою мірою, ніж решти українських губерній продовжувала локалізуватися поза містами. На нашу думку, це було пов'язано не лише із домінуванням у ній галузей, які спеціалізувалися на переробці сільськогосподарської сировини, а й у несприятливій для Волині – і ширше, усієї Правобережної України, економічній політиці. Так, промисловість волинських міст, за винятком окремих її галузей (суконної, цементної), фактично не отримувала державних замовлень, цим самим заморожувалася індустріалізація. А несприятлива податкова політика не залишала містам шансів стати лідерами промислового розвитку регіону. З точки зору модернізаційних перспектив це мало негативні наслідки не лише для розвитку міст, а й усієї Волині. Адже імперська влада не була зацікавлена в модернізації земель, мешканці яких (у першу чергу польська шляхта) вважалися політично нелояльними.

8. У висновках до розділу 4 виглядає дискусійним окреслення початку промислового перевороту 30-ми рр. XIX ст. В сучасній вітчизняній історіографії утвердилася думка, що підстав для такого датування немає, а реально промисловий переворот в Україні розпочався після селянської реформи 1861 р. (Енциклопедія історії України, Київ, 2012, т. 9, с. 31).

Однак висловлені зауваження не впливають на загальну високу оцінку дисертації, її новизну та вагомість отриманих результатів. Дисертаційне дослідження С. В. Мартинчук виглядає цілісною, самостійно підготовленою кваліфікаційною працею з історії України, у якій здійснений якісний і усебічний аналіз промислового розвитку Волині як однієї із українських губерній Російської імперії.

Автореферат дисертації відображає мету, завдання, основний зміст та результати дослідження.

З огляду на зазначене вважаємо, що дисертаційне дослідження «Промисловий розвиток Волинської губернії наприкінці XVIII – на початку XX ст.» відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року, а його авторка, Мартинчук Світлана Вікторівна, заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент –
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Рівненського державного
гуманітарного університету

Прищеп

О. П. Прищеп

15 червня 2016 р.

